

Att skapa intresse

- En studie av lärares påverkan på elevers samhällsengagemang

Titel: Att skapa intresse – En studie av lärares påverkan på elevers samhällsengagemang

Författare: Sven Ericsson

Kurs: Examensarbete i samhällskunskap

Omfattning: 15 högskolepoäng

Termin: VT09

Handledare: Mikael Persson

Skolans demokratiuppdrag innebär att skolan skall vägleda barn och ungdomar och förmedla ett demokratiskt ideal. Tidigare forskning på området kretsar i stor utsträckning kring vad elever faktiskt kan om den demokratiska processen och huruvida olika gymnasieprogram gör att elever inte får samma utbildning på området. Olika upplägg för studier av demokratibegrepp tas upp och avhandlas, de handlar främst om skillnaden mellan direktdemokratiska och samtalsdemokratiska didaktiska metoder.

Syftet med uppsatsen är att lyfta fram lärarens roll som förmedlare av de demokratiska idealen. Frågan som ställs är: I vilken utsträckning påverkar en lärare sina elevers intresse för samhällsfrågor? Den hypotes uppsatsen tar sin utgångspunkt ifrån är att det finns ett samband mellan en aktiv lärare som vill engagera sina elever och dessa elevers intresse för samhällsfrågor. En kvantitativ undersökning av CIVED's databas är utgångspunkten för uppsatsens analys och resultat. I databasen har ett antal variabler på endera elevsidan och endera lärarsidan lyfts fram och jämförts för att kunna besvara den övergripande frågeställningen. Som mått på elevers intresse för samhällsfrågor har eventuellt deltagande i organisationer med samhällsinriktning valts. Lärares olika didaktiska tillvägagångssätts påverkan och skillnader i förmåga att skapa engagemang beroende på tid som aktiv lärare har undersökts. I genomgången av tidigare forskning presenteras källor som diskuterar skolans demokratiuppdrag samt didaktiska metoder. De resultat som analysen visar stärker uppsatsens hypotes och visar på ett samband mellan en hög grad av diskussion i klassrummet och ett ökat intresse för samhällsfrågor tillika ett ökat intresse för samhällsfrågor då läraren föreläser i mindre utsträckning. Analysen visar även att lärare som arbetat länge har sämre förmåga att engagera sina elever samt att intresset ökar då läraren varit aktiv under kortare tid. Uppsatsens främsta mål är att belysa lärarens viktiga roll inte enbart som förmedlare av kunskap utan också som skapare av ett samhällsintresse hos elever i skolan. Uppsatsen ämnar också att aktualisera behovet av ett ökat fokus på lärarens roll och didaktiska metoder inom forskningen på området.

Demokratisk kompetens. Samhällsengagemang. Direktdemokrati. Samtalsdemokrati. CIVED.

Innehållsförteckning

1. Inledning och problembakgrund	1
2. Tidigare forskning	1
2.1. Demokrati.....	2
2.2. Skolans demokratiuppdrag.....	2
2.3. Didaktiken i demokratiundervisningen.....	5
3. Problemformulering	9
4. Metod	10
5. Resultat	13
5.1. Tabell 1: Elevers engagemang – Lärares erfarenhet.....	14
5.2. Tabell 2: Elevers engagemang – Hur ofta läraren föreläser.....	15
5.3. Tabell 3: Elevers engagemang – Hur ofta läraren inkluderar en diskussion.....	16
6. Analys	17
6.1. Erfarenhetens påverkan.....	17
6.2. Tillvägagångssättets påverkan.....	18
7. Diskussion	19

1. Inledning och problembakgrund

Jag ämnar att bidra till att förstärka bilden av hur läraren påverkar elevernas intresse för samhällsfrågor. Demokrati som ämne i skolan är något som diskuterats och debatterats av många. Med utgångspunkt i skolans läroplaner och litteratur som behandlar ämnet ämnar jag här skapa en grund för min fortsatta studie.

Ett sammantaget intryck av den tidigare forskning som finns på mitt valda område är att det finns många konstaterade skillnader mellan effekterna av demokratiundervisningen i skolan och var den utförs och på vilket sätt. I läroplanen går att läsa följande:

”(läraren skall:)... klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet (och) öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem.”¹

Märk väl formuleringen *diskutera* i detta stycke. Är det verkligen så att alla lärare tar sig tid till att diskutera dylika värderingsfrågor inom klassrummet? Det räcker att fråga klasskamrater som läser samhällskunskap på högskolenivå för att finna många exempel på att så inte är fallet.

Märk väl att det inte är elevernas kunskapsnivå som är det centrala i denna uppsats utan intresset för samhället och dess funktioner. Att sätta ett likhetstecken mellan intresse och kunskap vore att gå för hastigt fram och det är dessutom ett område som redan tidigare diskuterats av en stor mängd forskare. Den hypotes jag arbetar efter är att det finns ett samband mellan en aktiv lärare som vill engagera sina elever och dessa elevers intresse för samhällsfrågor. Detta intresse bör i min mening öka. Frågan jag ställer är följande: I vilken utsträckning påverkar en lärare sina elevers intresse för samhällsfrågor?

2. Tidigare forskning

Jag kommer i denna del redogöra för den tidigare forskningen på mitt valda område i syfte att skapa en nödvändig förståelse för min fortsatta problematisering och analys.

---

¹ Lpo 94

2.1. Demokrati

Att skolan har en funktion som utbildare av samhällsmedborgare är något som lyfts fram inom den tidigare forskningen på området. Inom skolans väggar skall ungdomars liv och intressen formas för att de skall kunna passa in i den verklighet som vi kallar samhället. I det möte mellan barnens och de vuxnas värld som sker i skolan har läraren ett stort ansvar. Inte bara genom att förmedla kunskap utan också att se till att barnen som medborgare förstår de principer som vårt demokratiska samhälle bygger på. Konkret kan man alltså konstatera att fostrandet av demokrater är ett av skolans viktigaste uppdrag.²

Det räcker med att se till Läroplanen för det obligatoriska skolväsendet för att få dessa tankar bekräftade,

”...verksamheten skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar...”³

Vidare beskrivs vilka kunskaper man menar går hand i hand med de demokratiska värderingarna.

”Skolan skall förmedla sådana mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram som alla i samhället behöver.”⁴

Värt att notera här är att man konstaterar att alla i samhället behöver dessa kunskaper. Frågan är hur skolan förmedlar dessa kunskaper och om alla får samma utbildning på detta område?

2.2. Skolans demokratiuppdrag

Skolans demokratiuppdrag är något som lyfts fram av många forskare och det finns en uppsjö av böcker, artiklar och avhandlingar som behandlar ämnet. Nedan följer en översikt av vad som skrivits om ämnet från både svenska och utländska källor.

Att skolan har ett ansvar att forma sina elever efter vad samhället anser vara den demokratiska normen och att därigenom fungera som vägledare för barn och ungdomar tas upp av flertalet

---

2 Carlsson (2006:9) och Almgren (2006:10)

3 Lpo 94

4 ibid

forskare. Paradoxen att skolan dels skall vara opartisk och neutral samtidigt som den skall förmedla ett demokratiskt ideal är något som Ellen Almgren tar fasta på bland annat genom att konstatera att dessa tankar ingalunda är ett nytt påhitt. I en historisk tillbakablick konstaterar hon att skolkommissionen redan 1946 lade fram ett förslag om att skolans främsta uppgift skall vara att fostra demokratiska människor. Detta kan verka tillsynes underligt då man under efterkrigstiden lade fokus på att skolan skulle förmedla kunskaper som passade in på arbetsmarknadens krav. Samtidigt skulle skolan alltså ingalunda missa att just stöpa sina elever i den rätta demokratiska formen. Vidare diskuterar hon det faktum att skolan styrs av läroplaner som har i syfte att styra hur utbildningen ser ut i hela landet och därigenom säkerställa att dess mål uppnås för alla och envar. Almgren ifrågasätter huruvida en nationell läroplan verkligen styr skolans verksamhet? Finns det några garantier för att så är fallet?⁵ Det kommer finnas anledning till återvända till denna frågeställning senare.

Likt Almgren tar Lena Carlsson fasta på det komplicerade uppdrag demokratiaspekten av skolans utbildning medför. Hon vill med sin avhandling presentera en fördjupad tolkning av innebörder och konsekvenser av att se gymnasieelever som medborgare. Dualiteten i att både utbilda och uppfostra som skolan har som ambition ligger i fokus.⁶ Den pedagogiska praktiken är det område som Carlsson vill nå och hennes främsta anledning till detta är att det är i mötet mellan elever och lärare som kunskaper nås. Vidare tar hon sin utgångspunkt i två begrepp, demokrati och medborgarskap. Just medborgarskapet tolkar hon som ett bindande förhållande mellan staten och en individ, här ser Carlsson en koppling till demokratiundervisning genom att begreppet medborgarskap enligt henne fått en vidare och mer dynamisk innebörd under senare år.⁷ Kopplar vi samman det som vi tidigare konstaterat ingår i begreppet demokratiundervisning får följande citat sin givna plats.

”... viljan och förmågan till kritisk reflektion och reflexiv livsplanering samt förmågan att kommunicera och förhandla kring mening och handling.”⁸

Tiina Ekman diskuterar i sin avhandling ”*Demokratisk kompetens*” om gymnasieskolan lyckas med sitt uppdrag att förbereda alla ungdomar att bli aktiva medborgare. Hon tar fasta på att skolan oavsett var i Sverige den finns på ett likvärdigt sätt skall kunna förmedla rätt kunskap till sina elever. Denna kunskap uttrycker Ekman som ”demokratisk kompetens” och menar på att ämnet

---

5 Almgren (2006:10ff)

6 Carlsson (2006:17ff)

7 Ibid (34f)

8 Ibid (35)

samhällskunskap skapats specifikt för att kunna förmedla just denna kunskap. Genom att hänvisa till kursmålen för samhällskunskap visar Ekman att eleverna skall lära sig att inte bara ta in sakkunskaper utan också att aktivt förhålla sig till dessa kunskaper genom att ha ett som hon uttrycker det ”demokratiskt förhållningssätt”. Med det menas att eleven skall kunna bearbeta sina sakkunskaper genom att reflektera över olika perspektiv och formulera sina egna frågor.⁹ På samma vis uttrycker sig Audrey Osler och Hugh Starkey när de konstaterar att demokrati inte bara handlar om hur ett land representeras via demokratiska val och därigenom folkvalda representanter. Ämnet handlar minst lika mycket, om inte mer, om de värderingar som skall styra samhället. Allas lika värde och respekten för vår gemensamma miljö nämns i samma andetag som uttrycket demokratiska värderingar.¹⁰ I *Changing Citizenship: Democracy and Inclusion in Education* vidareutvecklas detta konstaterande.

”Cosmopolitan citizenship requires consideration of the meaning and implications of belonging to a world community and an appreciation of the nature and scope of common human values.”¹¹

Här menar författarna att det är förståelsen för hur världen som ett globalt samhälle fungerar som skall ligga till grund för undervisningen. Vidare menar dem att vi som medlemmar i detta globala samhälle behöver principer och vägledande värderingar för att det skall fungera. En viktig poäng i detta sammanhang är att de inte förordar en helt planlöst öppen inställning till alla kulturer utan snarare att man skall anamma den kultur man är en del av men samtidigt ha förståelse för att andra kulturer fungerar på ett annat sätt. Detta kan liknas vid ett demokratiskt synsätt där allas tankar och idéer skall få likvärdigt utrymme men inte nödvändigtvis måste få ett genomslag i realiteten.¹² I ”*Civic literacy: How informed citizens make democracy work*” tar författaren Henry Milner upp vad han kallar *Civic literacy*. Med detta uttryck menar han den kunskap om den politiska delen av samhället som krävs för att medborgarna skall kunna ta det gemensamma ansvar som krävs av alla och envar för att samhället skall kunna fungera.¹³

---

9 Ekman (2007:15)

10 Osler & Starkey (2005:78ff)

11 Ibid (78)

12 Ibid (78ff)

13 Milner (2002:1ff)

2.3. Didaktiken i demokratiundervisningen

”Mellan läroplanernas kunskapsuppdrag och demokratiuppdrag råder, i mina ögon, en intern relation...”¹⁴

Lena Carlsson menar här att det är hur integrationen och interaktionen dessa emellan ser ut som avgör om skolan lyckas med sitt uppdrag. Det finns alltså en viktig didaktisk aspekt att ta fasta på här. Carlsson påpekar att läroplanernas syn på människan som en självständig tänkande varelse måste beaktas då man ”lär ut” förmågan att agera som en samhällsmedborgare. Vidare finner vi även i Carlssons text ett uttryck för tveksamhet kring huruvida skolan helt opartiskt kan förmedla ett demokratiskt ideal när den samtidigt skall ”uppfostra” unga människor till att passa in i den verklighet som råder när just den kullen elever går i skolan. En återkoppling till efterkrigstidens skolpolitiska mål visar att samhället har styrt vad som anses vara en god medborgare och därigenom påverkat hur skolan skött sitt uppdrag.¹⁵ Läroplanerna sätter alltså ramarna för vad som kan göras inom skolans väggar. Att säga att det bara är yttre faktorer som ligger till grund för hur det går i klassrummet skulle dock vara att överdriva enligt Gunn Imsen, professor i pedagogik. Lärares personliga insats betyder mer än så:

”Tvärt om – det är i mötet mellan de strukturella förutsättningarna och lärarens personlighet, som hans eller hennes kompetens sätts på prov.”¹⁶

Läraren är alltså inte ohjälpligt fast i vad de yttre faktorerna gör gällande. Krafterna som ligger på ett kollektivt plan är inte omöjliga att arbeta under. En lärare kan trots dessa sätta en personlig prägel på sitt arbete.¹⁷

Ellen Almgren undersöker i tidigare nämnda avhandling om skoldemokrati leder till demokratisk kompetens och om elever fostras till demokrater på ett likvärdigt sätt? Hon ämnar inte att beskriva den faktiskt politiska kunskapen hos eleverna utan ställer sig frågan om skolan överhuvudtaget betyder något i detta avseende. Almgren är medveten om att en undersökning av generella effekter kan kritiseras för att inte komma med något substansiellt men hon menar på att det ändå finns fog för generella undersökningar då budskapet i läroplanerna är just generella.¹⁸ Hennes material är den

---

14 Carlsson (2006:11)

15 Carlsson (2006:10ff)

16 Imsen (1999:42)

17 Ibid (42)

18 Almgren (2006:38f)

så kallade IEA Civic Education Study som genomfördes 1999 i 28 länder. I Sverige stod Skolverket för materialinsamlingen och 6098 grundskoleelever fördelade på 150 skolor i årskurserna 8 och 9 har använts i analysen. IEA är en oberoende organisation som ägnar sig just åt storskaliga undersökningar av denna typ.¹⁹

Almgren konstaterar att det är svårt att dra slutsatser om vad skolan egentligen lyckas lära ut. Vad undervisningen i samhällskunskap består av har inte den effekt som man kan tro utan det är istället det faktum att en elev överhuvudtaget spenderar tid i skolan som gör att kunskapsbasen blir större. Skolan tar med andra ord åt sig äran för andra variabler än själva undervisningens effekter. Vidare konstaterar hon att den svenska skolan, främst när eleverna når gymnasienivå, ser olika ut beroende på program som har olika innehåll och dessutom skilda krav på intellektuell nivå. Trots denna något dystra syn på möjligheterna att mäta den kunskap om demokratibegreppet som eleverna får så hänvisar Almgren till ett flertal studier som visar att det går att finna ett positivt resultat av undervisning i samhällskunskap på elevers politiska kompetens. Emellertid så har det även i dessa undersökningar varit svårt att precisera vad i undervisningen som har önskad effekt. Inom pedagogisk forskning har det visat sig gå att finna starkare stöd i andra klassrumsfaktorer än just mängden på undervisningen.²⁰

”(man har)... vid flera tillfällen funnit att lärarnas undervisningsstil, diskussionen och interaktionen mellan eleverna i klassrummet och, något vagt uttryckt, skolklimatet spelar (t) en roll för elevernas politiska kunskap.”²¹

I en undersökning av 90-talets svenska skolreform med mottot ”En skola för alla” av Mikael Persson och Henrik Oscarsson studeras dess eventuellt utjämnande effekt på de socioekonomiska skillnaderna hos eleverna mellan de studieförberedande och yrkesförberedande gymnasieprogrammen. Undersökningen visar att satsningar på demokratiutvecklande kurser på alla program inklusive de yrkesförberedande inte hade den förväntade utjämnande effekten. Likt Almgren pekar författarna på att det finns andra bakomliggande orsaker som man har svårt att precisera som ligger bakom skillnader mellan gymnasieprogrammen. Skillnaderna kvarstod mellan programmen även efter reformen.²² Ett viktigt bidrag till forskningen som undersökningen bidrar med är att beskriva vilken viktig funktion en elevs övergripande studieprogram har. Men den lyckas

---

19 Almgren (2006:44ff)

20 Ibid (108ff)

21 Ibid (110)

22 Oscarsson & Persson (2008:27)

inte besvara frågan på vilket sätt detta sker.

”...the crucial question of how type of study program may matter remains unsolved.”²³

Ett antal olika förklaringar diskuteras, bland dem finns eventuella skillnader i utbildningskvalitet mellan olika gymnasieprogram. Författarna menar på att det vore intressant att se exakt vad det är lärarna lär ut på olika program och hur de går till väga.

”It would be interesting to know more specifically what the teachers teach, how they teach it, etc.”²⁴

I *Demokratisk kompetens* har Tiina Ekman som mål att förklara varför det skiljer så mycket mellan ungdomars inställning till aktivt politiskt medborgarskap när man jämför elever i olika gymnasieprogram. Hennes hypotes grundar sig i att demokratisk kompetens är en viktig förklaring till dessa skillnader och att variationen i densamma grundar sig i att elever väljer program med utgångspunkt i deras initiala intresse i (eller brist på detsamma) detta ämne. Vidare menar hon att de olika gymnasieprogrammen inte erbjuder samma möjligheter till utveckling av demokratisk kompetens. I studien identifierar Ekman två självständiga dimensioner av demokratisk kompetens. *Demokratikunskaper*, vilka förklaras med hjälp av elevers grundläggande individegenskaper, politiskt engagemang och hemmets socioekonomiska ställning. Värt att notera är dock att studien visar att skolans lärandemiljö också påverkar demokratikunskaperna. Den andra dimensionen, *politiskt självförtroende*, påverkas dock inte nämnbart av skolmiljön utan förklaringen till dess variation mellan elever finns på andra områden som exempelvis individens egna politiska intresse och kön.²⁵ När dagens kursplan analyseras av Ekman konstaterar hon följande:

”Helhetsintrycket är att kursplanen för samhällskunskap A lägger stor vikt vid en aktiv läroprocess, där den tänkande eleven sätts i centrum och den traditionella kunskapsförmedlingen, där läraren föreläser och eleverna antecknar får stå tillbaka.”²⁶

En fråga som dyker upp i det här sammanhanget är om alla lärare anammar detta sätt att undervisa? En aktiv läroprocess skulle lika gärna kunna innebära att läraren fokuserar på att låta

---

23 Oscarsson & Persson (2008:29)

24 Ibid (30)

25 Ekman (2007:9ff)

26 Ibid (15)

sina elever ta del av klassisk katederundervisning för att sedan ”aktivt” ta reda på om kunskaper fastnat. Med andra ord, allt annat än gruppdiskussioner och dylikt. Vilka konsekvenser för elevernas samhälleliga engagemang får detta och finns det andra saker som påverkar engagemanget?

Ett inlägg i debatten vill göra gällande att vilken grad av engagemang som elever uppvisar beror på i vilken miljö elevernas lärande sker. Informellt lärande, lärande som sker utanför skolan och därigenom är frivilligt lärande som exempelvis det en elev kan lära sig på ett museum har ofta en förmåga att fastna bättre än den kunskap skolans mer formella undervisning gör. En av anledningarna till detta är att informellt lärande oftast inte har någon specifik agenda utan fokuserar mer på att ge en stimulerande upplevelse.²⁷

Ett pedagogiskt grepp som är centralt i utredningar som diskuterar den demokratiska skolan är elevinflytandet. Här talar man om saker som klassråd, elevråd och skolkonferenser. I grund och botten handlar det om på vilket sätt eleverna själva skall ha inflytande på hur deras utbildning utformas. Från statens sida är intresset för elevinflytande stort och man har tagit för givet att effekterna av ökat elevinflytande är goda. Men faktum är att effekterna är sällan studerade och resultatet tveksamt.²⁸

”I en undersökning från år 2003 av svenska elever i årskurs 9 fann man emellertid inget samband mellan elevinflytande och politiska kunskaper”²⁹

Forskningen har dock inte nått en konsensus kring effekterna av elevers deltagande i elevråd och dylikt. Det finns studier som visar att deltagande i elevråd har en tydlig positiv effekt på elevers kunskaper om samhällsfrågor och demokrati. En jämförande europeisk studie visar att elever som varit medlemmar av elevråd eller klassråd har större benägenhet att delta i politiska aktiviteter som vuxna.³⁰ Reservationer för resultat av denna typ finns dock. När skolans påverkan på elever undersöks på vuxna kan man lätt få tillrättalagda svar som kan avspegla en vuxen politiskt aktiv persons överskattade bild av sig själva som politiskt engagerad redan under skoltiden. Risken finns att faktorer som skolans politiska miljö och så vidare glöms bort i sammanhanget.³¹

Samtalsdemokrati har blivit ett intressant ämne inom pedagogiken. Elevers inflytande i skolan via elevråd och dylikt är inte det enda sättet att ge uttryck för skoldemokrati. Det deliberativa samtalet

---

27 Dillon & Maguire (2007:167ff)

28 Almgren (2006:111f)

29 Ibid (112)

30 Ekman (2007:35)

31 Ibid (41)

fyller en funktion som främjare av en mer pluralistisk demokratisk delaktighet än vad ett direkt beslutsfattande kan bidra med. Saker som att ta ställning till frågor genom att överväga olika argument, lyssna till varandra och därigenom ta ställning till olika synpunkter skapar ett lärande klimat som passar väl in i den demokratiska värdegrund som skolan skall förmedla.³² Skillnaderna mellan den direkta demokratin även kallad den formella demokratin och den deliberativa samtalsdemokratin är intressant då man konstaterar att statens ansträngningar främst har legat i att öka elevers inflytande över sin skolsituation de senaste åren. Deltagande i beslutsfattandet har alltså varit fokus och det skall ställas mot resultatet av utredningar som påvisar att eleverna i den svenska skolan faktiskt bara har begränsad möjlighet att påverka sin utbildning.³³

3. Problemformulering

Min uppsats handlar om ”gråzonen” som jag uppfattar finns mellan ovan nämnda formuleringar i läroplaner och den faktiska påverkan lärare har på sina elever. Vad är det eleverna lär sig egentligen och hur varierar lärarens påverkan beroende på hur just den läraren bedriver sin undervisning? Rimligtvis finns det en stor mängd olika sätt för en lärare att undervisa inom ämnet samhällskunskap vilket i sin tur resulterar i en lika stor mängd olika didaktiska resultat. Det som avgör hur en lärare bedriver sin undervisning är en svår fråga att definiera och hur jag har försökt att lösa detta problem beskrivs vidare i metodavsnittet.

Min övergripande frågeställning är följande: I vilken utsträckning påverkar en lärare sina elevers intresse för samhällsfrågor? Den hypotes som jag arbetar efter, med bakgrund av egna uppfattningar och erfarenheter av pedagogik och demokratiundervisning, är att lärare som inbjuder till diskussion i högre grad klarar att engagera sina elever i samhällsfrågor. Dessutom anser jag att det vore rimligt att anta att en nytexaminerad lärare har mer energi och lust att göra just detta och att pröva på alternativa sätt att förmedla kunskap, med andra ord att inte bara ägna sig åt klassisk katederundervisning. Observera här att jag till skillnad från tidigare forskning lägger fokus på lärarens roll. Inte elevernas, skolsystemet eller läroplanernas påverkan.

Katederundervisningen verkar vara en utbredd standard bland många svenska skolor. Rimligtvis bör lärarens val av didaktisk metod påverka resultatet av undervisningen. För att återknyta till den

---

32 Almgren (2006:112)

33 Ekman (2007:89f)

tidigare forskning vi redan tittat på så konstaterar Ellen Almgren att de inte finns några garantier för att undervisningen bedrivs på ett konsekvent likartat sätt i hela Sverige bara för att en viss ambition uttrycks i läroplanerna.³⁴ Tiina Ekman resonerar på ett liknande sätt kring hur läroplanen för Samhällskunskap A beskriver hur lärandeprocessen skall vara ”aktiv”.³⁵ Vad menar man med aktiv? Det är en i mitt tycke lös formulering när det handlar om ett av skolans viktigaste lärandemål. Att lärarens didaktiska upplägg har betydelse konstaterar Ellen Almgren³⁶ och det är just här jag känner att det finns en brist i nuvarande forskning. Att ta reda på vad elever på gymnasienivå i Sverige kan om politik och vilket intresse de har för dylika frågor är redan gjort av många, men i mitt tycke borde man ställa sig frågan vilken roll lärarens faktiska undervisning har? Hur mycket betyder det för eleverna att ha en engagerad lärare som inbjuder till diskussion och resonemang om frågor som rör demokrati och allt som ryms inom detta begrepp? Som Almgren tidigare konstaterat finns det forskning som visar på sambandet mellan samtalsdemokrati och demokratisk kompetens samt demokratisk delaktighet.³⁷ Men går det att säkerställa att så verkligen är fallet? Att frågan är av intresse för pedagoger och forskare märks exempelvis i Persson och Oscarssons undersökning där man menar på att klassrumsklimatet kan vara en viktig faktor för att förstå skillnaderna i demokratisk kompetens och intresse för samhällsfrågor mellan olika gymnasieprogram.³⁸ Att läraren spelar en central roll när det gäller klimatet i klassrummet gör att frågan blir än mer intressant.

4. Metod

För att undersöka ovan nämnda frågeställning har jag valt att arbeta med databasen CIVED vilken bygger på en studie utförd 1994-2002 av IEA: International Association for the Evaluation of Educational Achievement. Studiens syfte var att samla material kring elevers kunskap, attityder och engagemang i samhällsfrågor. Den grupp som undersöktes var heltidsstuderande elever i den årskurs där de flesta var 14 år gamla och ett trettiotal länder från hela världen deltog.³⁹ Min undersökning är alltså en kvantitativ sådan då den består av likvärdiga och jämförbara uppgifter som kan uttryckas i siffror.⁴⁰ För att fånga lärares roll i skolans demokratiundervisning så skulle man kunna hävda att samtalsintervjuer och en undersökning av mer kvalitativ art hade varit att föredra. Detta är inget dåligt argument då en samtalsintervju är bra för att förstå människors

34 Almgren (2006:10ff)

35 Ekman (2007:15)

36 Almgren (2006:108ff)

37 Ibid (112)

38 Oscarsson & Persson (2008:27)

39 <http://www.iea.nl/cived.html#c383> (2009-01-14)

40 Esaiasson m.fl. (2007:223)

tänkande kring komplicerade företeelser som demokrati.⁴¹ Valet att använda mig utav en databas som bygger på en frågeundersökning av kvantitativ art motiverar jag med att frågorna jag undersöker är strukturerade och bygger på mer på fakta än tyckande. Dessutom vill jag försöka nå slutsatser som kan appliceras på en hel population och genom att använda CIVED's databas som utgår ifrån fakta insamlad från många skilda källor tror jag att så är fallet.⁴²

I min frågeställning finns en uppenbar koppling mellan lärare och dess elever. För att koppla samman dessa två grupper behövs variabler som är kompatibla med varandra och som dessutom bygger på fakta och inte godtyckligt tyckande. En stor del av CIVED's databas bygger på frågor om attityd och inställning och jag har medvetet försökt att hitta variabler som inte kan misstolkas eller som kan kritiseras för att vara ledande i sin natur. Exempelvis så kan en fråga om vad som är viktigt hos en god samhällsmedborgare få en helt annan innebörd beroende på i vilket land frågan ställs. Mitt mål har varit att undvika denna typ av frågor. Därför har jag i min analys valt att arbeta med rent faktabaserade variabler som, ”hur länge har du varit lärare?” och ”är du medlem i någon av följande organisationer?”.

Som beroende variabel har jag valt att se till hur många organisationer en elev tillhör, i analysen kallad ”engagemang”. Dessa organisationer, fyra till antalet, innefattar organisationer som inte rymms inom skolans väggar. Anledningen till att exempelvis en sammanslutning som ett elevråd eller dylikt inte finns med bland mina valda organisationer är att mitt fokus ligger på lärarens påverkan i ett större perspektiv. Jag menar helt enkelt att samhället som företeelse sträcker sig långt utanför skolans värld och därför bör elevers intresse för densamma inte begränsas till vad de gör på skoltid. Som redan visats så råder det delade meningar inom den tidigare forskningen om vilken påverkan medlemskap i elevråd och dylikt har för elevers intresse för politik och samhällsfrågor, detta är ännu en anledning till att jag aktat mig för att lägga för stor vikt vid denna del. Vidare är de organisationer jag valt som indikatorer av skiftande natur och medlemskap behöver inte nödvändigtvis ses som ett politiskt ställningstagande. Detta är ingen slump då begreppet ”samhällsfrågor” är milt uttryckt flytande och jag har därför försökt att täcka in olika områden som är intressanta ur ett samhällsperspektiv. Miljöorganisationer, FN-organisationer, organisationer som arbetar specifikt med mänskliga rättigheter och organisationer som arbetar med ungdomsfrågor är de jag valt att studera.

---

41 Esaiasson m.fl. (2007:259)

42 Ibid (259f)

Valet att inte använda mig utav frågor som ”kommer du att rösta i val?”, eller ”Kan du tänka dig att representera ett parti i ett val?” motiverar jag med att dessa ställningstaganden inte nödvändigtvis representerar det samhällsintresse som jag är ute efter att finna. Att rösta i ett val kan man göra även om man inte har ett intresse för samhällsfrågor. Exempelvis kan föräldrar påverka sina barn till att rösta även om intresse från barnet är svalt. Att representera ett parti kan tolkas som ”vill du bli statsminister?” vilket i sin tur kan tolkas som ”vill du vara chef?”. Svaret på en sådan fråga kan likväl avspegla en 14-åring vilja att få uppmärksamhet istället för ett genuint intresse för samhället. Jag har uppfattningen att mina valda organisationer avspeglar ett mer genuint intresse som jag har ett större intresse av att undersöka. Som oberoende variabler på lärarsidan finns erfarenhet och tillvägagångssätt. Med erfarenhet menas den tid en lärare har varit aktiv inom ”civic-teaching” (samhällskunskap). Med tillvägagångssätt menas var läraren lägger fokus i sin undervisning. Denna variabel är delad i två delar, hur ofta läraren föreläser för sina elever och hur ofta han/hon inkluderar en diskussion i sin undervisning. Precis som på elevsidan så har jag även här valt att jobba med indikatorer som inte kan misstolkas i någon högre utsträckning. Ett viss reservation finns dock inom ramen för att mäta tillvägagångssätt då en lärare kan tolka begrepp som, ”ibland”, ”ofta” och ”våldigt ofta” på olika sätt. I CIVED's databas är lärardatan uppdelad i två delar. I sammanslagningen av elevdatan och lärardatan uppstod ett problem då den andra gruppen av lärare inte var kompatibel. Därför bygger min undersökning på lärarna i den första gruppen även kallad ”first teacher”. Här finns ett problem då man inte säkert kan säga ifall det är just den läraren som påverkar eleverna mest. De kan ju ha en annan lärare som engagerar dem i högre utsträckning. Den datamängd som jag analyserat består av två separata datamängder som slagits samman. Detta är mig veterligen inte gjort i tidigare undersökningar av detta material utan tidigare forskning bygger uteslutande på elevdatan, som exempelvis Tiina Ekmans studie. De problem som uppstod i sammanslagningen, ”first teacher” dilemmat, är omöjliga att lösa och jag har därför försökt att använda den data som varit tillgänglig på bästa sätt. I mina lärarvariabler ryms tidsaspekten, skiljer sig nytexaminerade (i regel yngre) lärare från de med mer erfarenhet när det gäller att engagera sina elever i samhällsfrågor? En didaktisk vinkling finns också då man ser till tillvägagångssätt.

Min ambition i arbetet med denna uppsats har varit att ge en indikation på hur mycket lärare egentligen påverkar sina elever. En indikation kan låta vagt men det är nödvändigt att reservera sig kraftigt mot det faktum att det finns en mängd faktorer som påverkar elever i dagens skola förutom deras lärare. Detta är en uppenbar svaghet i min analys. Värt att notera är dock att detta är en svaghet i alla försök att analysera samhällsfrågor. Variablerna är givetvis oändliga. Förutom skolan så har vi påverkan från massmedia, föräldrar och populärkultur för att nämna några.

5. Resultat

I min analys har jag valt att arbeta med 4 stycken olika variabler på elevsidan som jag kopplat samman i syfte att skapa ett index. De variabler som jag använt mig utav är "*Participated in a youth organization*", "*Participated in an enviromental organization*", "*Participated in a U.N. Or UNESCO club*" och "*Participated in a human rights organisation*". Dessa 4 variabler kan analyseras var för sig men jag anser det mer intressant att koppla antalet intresseområden (1-4 stycken) hos eleverna med deras lärares erfarenhet och didaktiska tillvägagångssätt. I nedanstående tabeller representerar den vänstra tabellen elevernas engagemang i olika ovan beskrivna organisationer. Skalan går från 0 organisationer vilket innebär att eleven inte tillhört någon organisation av dessa slag upp till 4 organisationer vilket innebär att eleven engagerat sig i organisationer av samtliga fyra slag som angetts ovan. Till en början vill jag se hur förhållandet mellan elevernas intresse för att delta i olika organisationer med ett samhällsintresse förhåller sig till hur länge deras lärare har undervisat i "Civic-education", vilket kan jämföras med "Civic literacy" som jag tidigare redogjort för som ett mått på att man förstår det politiska systemet.⁴³

---

43 Milner (2002:1ff)

5.1. Tabell 1: Elevers engagemang - Lärares erfarenhet

	Lärares erfarenhet				
	1-10 år	11-20 år	21-30 år	31-38 år	Totalt
Elevers engagemang 0 organisationer	990	336	354	140	1820
	78,0%	80,6%	78,3%	81,4%	78,8%
1 organisation	217	64	85	28	394
	17,1%	15,3%	18,8%	16,3%	17,0%
2 organisationer	44	10	8	4	66
	3,5%	2,4%	1,8%	2,3%	2,9%
3 organisationer	12	4	3	0	19
	,9%	1,0%	,7%	,0%	,8%
4 organisationer	7	3	2	0	12
	,6%	,7%	,4%	,0%	,5%
Totalt	1270	417	452	172	2311
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

I tabell 1 har lärarnas erfarenhet delats in i fyra stycken delar där varje del (utom den sista) representerar en tioårsperiod som aktiv lärare. Av tabellen kan vi utläsa följande i sammanhanget intressanta fakta:

- Bland de elever som haft en lärare som varit aktiv i mer än 30 år finns det inga som varit engagerade i fler än två organisationer.
- Elevernas intresse av att engagera sig i ovan nämnda organisationer är ungefär lika oavsett hur länge deras lärare varit aktiv tills man ser till de elever som vill engagera sig i fler än två organisationer. Exempelvis finns det totalt 31 elever som haft ett intresse i fler än två organisationer. 26 av dessa har haft en lärare som varit aktiv i mindre än 20 år (ca 84%) , endast 5 (ca 16%) elever har haft en lärare som varit aktiv längre än så.

5.2. Tabell 2: Elevers engagemang - Hur ofta läraren föreläser

	Hur ofta läraren föreläser				Totalt
	Aldrig	Ibland	Ofta	Väldigt ofta	
Elevers engagemang 0 organisationer	152	1026	634	8	1820
	79,2%	79,1%	78,2%	88,9%	78,8%
1 organisation	34	217	141	1	393
	17,7%	16,7%	17,4%	11,1%	17,0%
2 organisationer	5	33	28	0	66
	2,6%	2,5%	3,5%	,0%	2,9%
3 organisationer	0	14	5	0	19
	,0%	1,1%	,6%	,0%	,8%
4 organisationer	1	7	3	0	11
	,5%	,5%	,4%	,0%	,5%
Totalt	192	1297	811	9	2309
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

I tabell 2 ovan studerar vi hur elevernas engagemang fördelar sig i korrelation med hur ofta deras lärare ägnar sig åt föreläsningar som didaktisk metod. Av tabellen kan vi utläsa följande.

- Lärare som föreläser ”Väldigt ofta” har ett mycket litet antal elever som är intresserade utav att tillhöra en organisation med inriktning på samhällsfrågor.
- Att föreläsa ”Ibland” är den grupp som flest lärare säger sig tillhöra och det är också den grupp som lockar flest elever till att engagera sig i fler än två organisationer.
- Totalt 30 elever är medlemmar i tre eller fyra organisationer av dessa har 22 en lärare som föreläser aldrig eller ibland, 8 stycken har en lärare som föreläser ofta eller väldigt ofta. Den procentuella fördelningen blir här 73% mot 27%.

5.3. Tabell 3: Elevers engagemang - Hur ofta läraren inkluderar en diskussion

	Hur ofta läraren inkluderar en diskussion				
	Aldrig	Ibland	Ofta	Väldigt ofta	Totalt
Elevers engagemang 0 organisationer	91	801	695	218	1805
	77,1%	80,5%	77,3%	77,9%	78,8%
1 organisation	23	157	162	50	392
	19,5%	15,8%	18,0%	17,9%	17,1%
2 organisationer	2	29	27	8	66
	1,7%	2,9%	3,0%	2,9%	2,9%
3 organisationer	2	5	10	1	18
	1,7%	,5%	1,1%	,4%	,8%
4 organisationer	0	3	5	3	11
	,0%	,3%	,6%	1,1%	,5%
Totalt	118	995	899	280	2292
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

I tabell 3 jämför vi elevers engagemang mot hur ofta deras lärare inkluderar en diskussion under sina lektioner. Här finner vi följande:

- Lärare som ”ofta” eller ”väldigt ofta” inkluderar en diskussion under sina lektioner har en viss övervikt när det gäller antalet elever som var/är medlemmar av tre eller fler organisationer. Av totalt 29 elever som haft ett intresse i tre eller fler organisationer har 19 stycken haft en lärare som inbjuder till diskussion ofta eller väldigt ofta (ca 65%), 10 stycken (ca 35%) elever har haft en lärare som aldrig eller ibland gör detsamma.
- De lärare som säger sig föreläsa ”Ibland” är den största gruppen och de har den högsta procentuella delen elever som inte tillhör någon organisation och dessutom den minsta delen elever som säger sig tillhöra en organisation.

6. Analys

Hur skall vi tolka de resultat som vi funnit i de tabeller som jag tagit fram? Jag kommer i denna analysdel att resonera kring den fakta jag funnit och härleda den tillbaka till den tidigare forskning som jag redogjort för samt andra rön av intresse.

6.1. Erfarenhetens påverkan

I tabell 1 som ser till lärares erfarenhet av ”civic-teaching” fann vi att de elever som hade en lärare som undervisat inom detta ämne en längre tid, mer än 20 år, inte hade något som helst intresse av att ansluta sig till fler än två organisationer. Här finner vi alltså ett lägre engagemang hos eleverna ju mer erfarenhet en lärare har. Vad kan detta bero på?

Svaret kan finnas i det faktum att lärare gärna väljer att undervisa på lugna skolor om de kan. Skolor i medelklassområden med en hög genomsnittlig utbildningsnivå som är en lugn miljö för eleverna har inte svårt att locka till sig lärare. Men detta innebär inte att de lärare med högst betyg (de ”bästa” lärarna) nödvändigtvis lockas att söka sig till en sådan skola för att undervisa.⁴⁴ Nej, studier visar att:

”När nyblivna lärare drivs av ett socialt engagemang, väljer de nämligen ofta att söka tjänst vid skolor i ”svåra” områden.”⁴⁵

Med andra ord: en nytexaminerad och socialt engagerad lärare söker sig gärna till en skola i ett område som de vill hjälpa till att förändra. Det är inte svårt att tänka sig att en sådan lärare kan engagera sina elever i organisationer som jobbar med samhällsfrågor. Framförallt inte om eleverna själva vill se en förändring i sin närmiljö. Som vi tidigare sett så spelar miljön där eleverna vistas en roll i vilket engagemang de känner.⁴⁶ Det informella lärandet som sker utanför skolan i en otrygg miljö borde ge elever ett incitament att försöka förändra situationen. Detta i kombination med läraren i exemplet ovan kan vara en förklaring till varför tabell 1 ser ut som den gör. Värt att notera i det här fallet är att tabellen inte ger någon information om i vilken miljö lärarna har arbetat.

---

44 Arfwedson & Arfwedson (1991:106ff)

45 Ibid (108)

46 Dillon & Maguire (2007:167ff)

6.2. Tillvägagångssättets påverkan

Tabell 2 där vi studerar hur engagemanget fördelar sig beroende på i hur stor utsträckning en lärare föreläser berättar för oss att drygt två av tre elever med ett stort engagemang (medlemmar i fler än två organisationer) har en lärare som föreläser aldrig eller ibland. Här kan vi dra en parallell till tabell 3 som visar att lärare som inkluderar en diskussion under sina lektioner har fler elever som har ett intresse i tre eller fler organisationer. Alltså: Fler inslag av diskussion och färre inslag av rena föreläsningar resulterar i en hos eleverna större benägenhet att engagera sig i organisationer som sysslar med samhällsfrågor. Vad kan vi dra för slutsatser av detta?

Att lärarnas undervisningsstil, interaktionen mellan eleverna i klassrummet och diskussionerna dem emellan har betydelse för elevernas politiska kunskap har vi redan konstaterat. Kortfattat skulle man alltså kunna säga att skolklimatet har betydelse för elevers politiska kunskap och inom begreppet skolklimat ryms den atmosfär som finns i klassrummet.⁴⁷ Vidare har vi konstaterat att skolans lärandemiljö dessutom påverkar demokratikunskaperna.⁴⁸ Att gå från ökad politisk kunskap till ett större engagemang i samhällsfrågor är inte en orimlig tanke i min mening och här finner vi alltså ett samband mellan ökad fokus på diskussion och ett ökat samhällsintresse. Ett klassrumsklimat med detta fokus har alltså en positiv effekt på engagemanget hos eleverna.

Inom den tidigare forskningen redogörs för att en elevs övergripande studieprogram fyller en viktig funktion när det gäller att förmedla de demokratiska idealen. På vilket sätt det sker är däremot oklart. Bland förklaringarna kan skillnader i utbildningskvalitet mellan olika program i skolan finnas och forskarna menar på att det vore intressant att se till exakt vad de lär ut och på vilket sätt lärare agerar i klassrummet.⁴⁹ Kopplar vi samman denna nyfikenhet kring vad lärare faktiskt gör i klassrummet med pedagogikens intresse kring samtalsdemokrati så kan vi se att forskningen nu har börjat släppa taget kring uppfattningen att den bästa ”demokratiskolan” är att vara medlem i ett elevråd och dylikt. Nu ligger fokus på det deliberativa samtalet som en främjare av demokratisk delaktighet.⁵⁰ Vad min undersökning visar är att denna inriktning mycket väl skulle kunna vara den rätta om man vill förstå hur samhällsengagemang och demokrati lärs ut på bästa sätt.

---

47 Almgren (2006:108ff)

48 Ekman (2007:9ff)

49 Oscarsson & Persson (2008:27)

50 Almgren (2006:112)

7. Diskussion

Tanken bakom denna uppsats är att belysa lärarens viktiga roll inom undervisning. Detta kan låta banalt men faktum är att läraren är bortglömd i forskningen som handlar om hur och vad elever i skolan lär sig. Det finns en mängd forskning som handlar om vad elever kan och tycker men bristen på densamma med utgångspunkt i lärarrollen är påfallande. Som student påminns man ofta om hur viktig läraren är för att förmedla kunskap och inte minst när man själv studerar pedagogik. Jag menar på att det inte är institutionen där läraren verkar eller skolan där läraren arbetar som är den avgörande faktorn när det handlar om vilken kunskap som förmedlas till eleverna, utan att det är lärarens didaktiska grepp och övergripande inställning som påverkar mest av alla faktorer. Min hypotes grundas i denna inställning och utgår ifrån att läraren kan påverka sina elever på ett enligt våra samhällsdemokratiska mål för skolan positivt sätt.

I arbetet med denna uppsats har den tidigare forskningens till många delar skiljda uppfattningar kommit upp till ytan och det mest påfallande exemplet är den fokus som ligger på att engagera elever i elevråd och andra sammanslutningar av direktdemokratisk natur. Om denna satsnings positiva effekt tvistar vetenskapen. På andra sidan om man så vill, hittar man förespråkarna för den deliberativa samtalsdemokratin som hävdar att det är i den aktiva läroprocessen som innefattar diskussion och samtal som störst kunskap om demokrati står att finna. Min uppsats resultat talar för denna åsikt genom att visa på det samband som råder mellan aktiv diskussion och intresse i organisationer av samhällsvetenskaplig natur och tillika sambandet mellan mer passivt iakttagande och bristande intresse i dessa organisationer.

Till resultaten som jag funnit hör även vilken påverkan en lärares erfarenhet har. I mitt exempel sätter jag ett likhetstecken mellan erfarenhet och tid som aktiv lärare inom samhällskunskap. Noterbart är att ”erfarenhet” precis som ”demokratisk kompetens” är ett svårdefinierbart begrepp och man kan tänka sig att det krävs fler faktorer än bara tid för att nå ett mer rättvist resultat. Det är dock svårt att bortse ifrån det faktum att min undersökning klart visar på ett samband mellan kortare tid som lärare och i större utsträckning engagerade elever och lång tid som lärare och fallande intresse. Här är det svårare att finna stöd i didaktiken men kopplingen mellan en i de flesta fall ung och engagerad lärare samt elever i ”svårare” områden vågar jag mig ändå skriva under på. Min undersökning ger en indikation på att det här finns något som kan vara intressant att undersöka vidare i framtiden.

För att avsluta arbetet med denna uppsats vill jag återknyta till den hypotes jag ställde upp innan forskningsarbetet tog vid: Den hypotes jag arbetar efter är att det finns ett samband mellan en aktiv lärare som vill engagera sina elever och dessa elevers intresse för samhällsfrågor.

Jag tycker mig ha bekräftat de tankar jag hade i den utsträckning att mina undersökningsresultat talar för min hypotes. Med detta i ryggen kan jag ansluta mig till den del av vetenskapen som anser att ett deliberativt samtal är den bästa grunden för en fördjupad förståelse av de demokratiska begreppen och med detta ett ökat samhälleligt engagemang. Som en konsekvens av detta ställer jag mig frågande till det fokus på direktdemokratiska didaktiska grepp som skolan har i dagsläget. Att flytta fokus från elevråd och klassråd till en mer samtalsdemokratisk inriktning på demokratiarbetet i skolan tror jag med stöd i mina resultat hade haft en bra effekt på elevers demokratiska kompetens. Att våga ge läraren friare spelrum och uppmuntra diskussion och öppenhet bör enligt mig vara det bästa sättet att skapa samhällsmedborgare med ett stort engagemang och demokratisk kompetens.

Källförteckning

Almgren, Ellen (2006), *Att fostra demokrater – Om skolan i demokratin och demokratin i skolan*, Uppsala University Library: Uppsala

Arfwedson, Gerd & Arfwedson, Gerhard (1991), *Didaktik för lärare*, HLS Förlag: Stockholm

Carlsson, Lena (2006), *Medborgarskap som demokratins praktiska uttryck i skolan – Diskursiva konstruktioner av gymnasieskolans elever som medborgare*, Växjö University Press: Växjö

Dillon, Justin & Maguire, Meg (2007), *Becoming a teacher – Issues in secondary teaching*, Open University Press: Berkshire, England

Ekman, Tiina (2007), *Demokratisk kompetens – Om gymnasiet som demokratiskola*, Department of political science, University of Gothenburg: Göteborg

Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (2007), *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Nordsteds Juridik AB: Stockholm

Imsen, Gunn (1999), *Lärarens värld – Introduktion till allmän didaktik*, Studentlitteratur: Lund

Lpo94, *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*, Skolverket: Stockholm

Milner, Henry (2002), *Civic literacy – How informed citizens make democracy work*, University Press of New England: Hanover

Persson, Mikael & Oscarsson, Henrik (2008), *The effects of an education reform on democratic citizenship*, Department of political science, University of Gothenburg: Göteborg

Osler, Audrey & Starkey, Hugh (2005), *Changing citizenship – Democracy and inclusion in education*, Open University Press: Berkshire, England

Elektroniska källor

<http://www.iea.nl/cived.html#c383> (2009-01-14)